

Л.Г. УДОВИКА

*Лариса Григорівна Удовика, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Запорізького національного університету**

ORCID: 0000-0001-9260-4474

ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ (ЧАСТИНА 1)

Постановка проблеми. На тлі посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів активізується взаємодія національних, міждержавних і міжнародних правових систем. Наслідками такої взаємодії стає не лише взаємозбагачення, запозичення правових норм та інститутів, а й певне зіткнення, протистояння відмінних правових цінностей, норм, ідеологій. Чи не найяскравішим прикладом у контексті зазначеного є процес Брекзиту, який протягом останнього року став найбільш дискусійним і складно прогнозованим за своїми наслідками. У зв'язку з цим перед науковцями постала низка проблем, зокрема щодо змісту, наслідків взаємодії різних правових систем, єдності й відмінності функціонування, спрямованості їхнього розвитку. У кінцевому підсумку постає питання щодо поняття, змісту, структури правової системи.

Формулювання мети статті. Виходячи з цих міркувань, мета даної статті полягає в аналізі й систематизації наукових здобутків і джерел, які формують підґрунтя теорії правової системи у юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, поняття «правова система» є ключовим, основоположним для загальної теорії права, порівняльного правознавства, міжнародного права. У межах теорії права правова система є гранично загальним поняттям, позитивним виміром правової реальності, що в найбільш узагальненому вигляді відображає єдність компонентів і елементів у формальному й структурному вигляді. Попри відмінності у розумінні самого поняття й змісту правової системи, у літературі можна виокремити декілька етапів у науковій розробці теорії правової системи.

Аналіз і систематизація наукових джерел переконливо свідчить, що правова система як предмет правового дослідження є відносно новою, порівняно з іншими правовими явищами (наприклад, норма права, правовідносини, правова культура, правова свідомість та ін.) проблемою. Лише у 80-х рр. ХХ ст. у радянській теоретико-правовій науці з'являються перші спроби осмислити право як єдність правових норм, правосвідомості та правовідносин. Становленню теорії правової системи передували інтенсивні дослідження системного методу і його використання у соціальних системах у 60–70-х роках.

Найбільш значущими здобутками цього періоду стали монографії та колективні роботи авторів, присвячені сутності й змісту системного підходу та системного методу (А. Авер'янов, І. Блауберг, В. Лекторський, Є. Юдін), загальній теорії систем (Л. Фон Берталанфі, В. Садовський, А. Уйомов), поняттю, структурі соціальних зв'язків (В. Афанасьєв)¹.

Формування загальної теорії систем стимулювало дослідження суспільства як системи та її окремих підсистем, у тому числі – правової. З'являються перші роботи, присвячені правовій системі суспільства, таких учених, як С. Алексєєв, Ю. Тихомиров, Л. Тіунова, А. Васильєв, С. Боботов, О. Гаврилов, Н. Матузов, Л. Явич². Перший етап формування загальної теорії правової системи охоплює 60–80 рр. ХХ ст. і характеризується становленням основоположних засад системного методу, введенням у широкий науковий обіг поняття «правова система», виокремленням двох основних варіантів теорії правової системи – системного й нормативно-ціннісного, формуванням «широкого» і «вужького» тлумачення правової системи, спробами визначення елементного складу правової системи, з'ясуванням основних засад її співвідношення з іншими підсистемами суспільства.

Низка основних положень щодо системного методу, поняття й змісту правової системи зазначених та інших авторів у тій частині, що не стосуються класової сутності держави і права, абсолютизації економічної

детермінації права, огульної критики капіталістичного ладу зберігають своє значення й нині, утворюючи підґрунтя розуміння правової системи.

Кінець 80-х і початок 90-х рр. ознаменовані принципово новими соціально-політичними реаліями, насамперед розпадом СРСР, становленням нових незалежних держав, відповідно – відмовою від панівної класової ідеології, переходом до ліберальної ідеології тощо, які поклали початок новому етапу розвитку соціальних наук загалом і другому етапу розвитку теорії правової системи зокрема.

Найбільш ґрунтовними науковими доробками на пострадянському просторі стали двотомник «Правова система соціалізму» за редакцією А. Васильєва (1986–1987), праці М. Магузова «Правова система і особа» (1987), Ф. Решетнікова «Правові системи країн світу» (1993), В. Синюкова «Російська правова система» (1994), «Російська державна та правова система. Сучасний розвиток, проблеми, перспективи» за редакцією Ю. Старілова (1999)³.

В українській правовій науці проблематика розвитку правової системи була зумовлена насамперед практичною потребою формування національної правової системи, правової політики та правової ідеології, системи права і законодавства та ін. Науковий інтерес до проблем правотворення в Україні та власне бачення перспектив розвитку вітчизняної правової системи загалом, її окремих підсистем виявили відомі українські вчені, такі як: В. Бабкін, С. Гусарев, А. Заєць, О. Зайчук, Р. Калюжний, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, Є. Кубко, О. Мурашин, Н. Оніщенко, В. Опришко, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Петришин, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, В. Тацій, О. Тихомиров, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Важливою віхою у дослідженні правової системи у юридичній науці стала монографія Н. Оніщенко «Правова система: проблеми теорії» (2002), яка є однією з перших фундаментальних праць з цієї проблематики, що з'явилася в Україні. Н. Оніщенко⁴, аналізуючи правову систему як особливий феномен соціальної реальності, її особливості, ознаки, функції, обґрунтовує цілісну концепцію розвитку правової системи України, що охоплює весь комплекс взаємодії правових норм, інститутів, відносин, діяльності, свідомості й культури. Учений наголошує, що «однією з основних тенденцій сучасного розвитку правової системи постає поступове і послідовне зближення природно-правових і державно-правових начал, що відбувається із зростанням загальної культури, нового праворозуміння, реалізації морально-гуманістичних суспільних ідеалів, олюднення держави й права»⁵.

Науковим доробком у комплексному інтегративному аналізі правових систем, їхньої сутності, якостей, структури та функцій стала монографія колективу авторів – В. Журавського, О. Зайчука, О. Копиленко, Н. Оніщенко «Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток» (2003)⁶. У роботі досліджуються правова система як соціальний феномен, загальні особливості розвитку правових систем в умовах глобалізації, особливості становлення та розвитку правової системи України і теоретичні питання систематизації й уніфікації на етапі становлення і розвитку правової системи України.

На особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження і монографія української вченої Л. Луць «Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти)» (2004)⁷. Робота Л. Луць стала одним із перших загальнотеоретичних досліджень європейських міждержавних правових систем та особливостей інтеграції з ними сучасної правової системи України. Наукову цінність має низка положень, обґрунтованих Л. Луць, а саме: виявлення нового типу – міждержавної правової системи, що має сталі типологічні ознаки, що дають змогу віднести його до основних типів сучасних правових систем світу як один із типологічних розрядів (під кутом зору нової цілісної моделі світу); поняття європейської правової інтеграції та основні її стадії: 1) наближення національних правових систем до європейських міждержавно-правових систем шляхом попередньої адаптації внутрішньодержавного законодавства до європейських правових стандартів; 2) входження їх до європейських міждержавних правових систем у межах єдиного правового простору та остаточна правова адаптація; поняття правового механізму взаємодії міждержавних та національних правових систем як системи правових засобів (зокрема, процедур), що сприяють узгодженню, гармонійному їх функціонуванню у межах єдиного правового простору⁸.

На увагу заслуговує і доробок М. Мірошниченко, викладений у двох монографіях – «Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект» (2007)⁹, «Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України» (2010)¹⁰ та дисертаційному дослідженні¹¹. Обґрунтоване М. Мірошниченко положення щодо «існування причинно-наслідкового зв'язку між еволюцією та розвитком права і правової системи у цілісно-понятійному і функціональному аспектах; положення про право як ядро правової системи і системне утворення та про наявність спадкоємних інформаційних зв'язків між новоутвореними та початковими формами складних соціальних систем»¹² є важливим у розумінні відкритого характеру вітчизняної правової системи, її здатності сприймати й перетворювати інформацію. Положення, що «вже на самому початку зародження правова система структурно складається з основних функціональних рівнів – владно-організаційного і соціального, які у взаємозв'язку і взаємообумовленості виражають, відповідно, позитивне начало в правовій системі, яке функціонально співвідноситься із публічною владою і природно-правове начало, яке співвідноситься із природно-соціальними основами людського буття» сприяє осмисленню діалектичної єдності позитивних і природних начал у вітчизняній правовій системі; а теза, що «найбільш ефективним критерієм структурування генезису правової системи України є неперервність етапів, кожен із яких формує нову якість системи, виявляє генетичну спадкоємність ступенів еволюції, нелінійність і багатовекторність розвитку, послідовність історичних форм у часі»¹³ поглиблює розуміння необхідності розмежування різних типів правових систем. Слушними є й інші положення і тези, сформульовані М. Мірошниченко,

які сконцентровані навколо ідеї про необхідність розроблення змістової частини теорії правових систем з урахуванням конкретно-історичних умов еволюції українського суспільства, права, державності; її типологічної ідентифікації з іншими правовими системами та умов збереження самобутності в процесі політико-правової глобалізації.

Наукову цінність має і монографія «Вступ до теорії правових систем» (2006)¹⁴ колективу авторів: О. Зайчук, В. Журавський, Н. Оніщенко, В. Тимошенко, С. Бобровник, Н. Пархоменко, Т. Тараконич, О. Богініч, Ю. Власов, О. Львова, Л. Макаренко, В. Васецький, Т. Дідич. Серед низки наукових доробок науковців слід виокремити положення про дослідження місця й ролі людини в правовій системі, осмислення антропологічних засад буття із самореалізацією людини в правовій системі; твердження, що під впливом інтеграції відбувається зближення національних правових систем та їхніх інститутів, і основним підґрунтям такого процесу виступають загальнолюдські правові цінності – ідеї прав людини, верховенства права, демократії та інші, що набувають усе більшого значення у світі; висновок, що створення сучасної ефективної правової системи, яка покликана забезпечити поступ Україну як розвиненої демократичної, соціально-правової держави, потребує подальшої розробки відповідної теоретичної моделі. В окремому підрозділі монографії досліджуються інтеграційні процеси як зовнішні фактори впливу на правові системи. Водночас проблематика впливу глобалізації на елементи, компоненти, загалом правові системи не знайшла ґрунтового висвітлення.

На увагу заслуговує також і низка інших праць, зокрема монографія М. Хаустової «Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні» (2008)¹⁵.

Науковим здобутком у теорії правової системи стало масштабне п'ятитомне видання «Правова система України: історія, стан та перспективи», головою редакційної колегії якого є В. Тацій. У ньому провідними вітчизняними вченими узагальнено досвід побудови національної правової системи, усіх її галузей, сучасний стан науки та законодавства, практику його реалізації, визначено проблеми, перспективи і концептуальні засади подальшого розвитку вітчизняної правової системи. Враховуючи коло проблем, які висвітлюються, та актуальність і обґрунтованість висновків, викладених у кожному з п'яти томів, без будь-якого перебільшення можна стверджувати, що видання стало певним рубежем, який, з одного боку, підбиває підсумки пройденого шляху – формування засад вітчизняної правової системи, а, з іншого боку, – містком, який веде до нового, третього етапу у дослідженні правової системи, пошуку й обґрунтуванню засад її трансформації й модернізації в умовах глобалізації та інтеграції.

Уже в передмові першого тому В. Тацій та О. Петришин акцентують увагу на тому, що «Системотворчою ідеєю формування правової системи і системи законодавства України є утвердження, забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина»¹⁶, тим самим закладаючи визначальний складник стратегічного вектора розвитку правової системи України, поряд із євроінтеграційною спрямованістю правового розвитку. Зазначаючи, що набуття Україною незалежності та її становлення як держави відбувалось в умовах загострення у світі глобальних проблем сучасності, В. Тацій висловлює застереження й занепокоєння: «Глобальні проблеми слід долати, причому спільними зусиллями усієї світової спільноти. І якщо для багатьох держав світу усвідомлення цього факту є вже звичайним явищем, то для України це новела, виклик та перевірка на цивілізованість молодого держави, перевірка її здатності реально оцінювати сучасні загрози світовій цивілізації та ефективно співпрацювати задля її подолання»¹⁷. Сьогодні ці слова звучать пророчо. Саме сьогодні Україна змушена виборювати свій суверенітет, незалежність, територіальну цілісність, уміння протистояти викликам і загрозам, демонструючи при цьому цивілізованість.

Важливим кроком у дослідженні вітчизняної правової системи стала колективна монографія «Введение в украинское право» (2009) за загальною редакцією С. Ківалова та Ю. Оборотова¹⁸. І хоча саме поняття «правова система» не виокремлюється в назві роботи чи окремому підрозділі, фактично монографія присвячена дослідженню особливостей правової системи України, питанням історії її становлення й перспективам подальшого розвитку, окремим галузям національного права та інституційному забезпеченню українського права. Уже в перших рядках роботи зазначається: «У теперішній час правова система України, як і будь-якої іншої країни, є невід'ємною частиною загальнолюдського правопорядку, який в умовах глобалізації ще не набув завершеного характеру»¹⁹. Звертаючись до загальнотеоретичних досліджень правового життя України, автори наголошують: «В умовах глобалізації та індивідуалізації суспільства перед правом стоять складні завдання, які неможливо виконати за допомогою традиційних правових засобів і механізмів. Зокрема, це знаходить своє відображення в необхідності використання нових підходів до проблематики праворозуміння»²⁰. Дійсно, зазначене твердження відображає певну тенденцію, яка сформувалась у вітчизняній юридичній науці – постановки питання щодо поняття правової системи в площину праворозуміння, яка упродовж останніх років чітко простежується у поглядах відомих українських учених, насамперед П. Рабіновича²¹. Це питання стане предметом розгляду в наступному підрозділі.

Узагальнюючи й систематизуючи наукові доробки вітчизняних і зарубіжних учених у загальній теорії права, слід виокремити такі основні аспекти дослідження правової системи:

1) загальнотеоретичні й історико-правові дослідження поняття, змісту і структури правової системи (Н. Оніщенко, О. Зайчук, М. Марченко, Л. Голоскоков, В. Демічева, М. Кагадій, В. Карташов, В. Княгинін, С. Кобринська, М. Мірошніченко, С. Полєніна, В. Сирих, В. Синюков, В. Соркін, Л. Тіунова, Ю. Тихомиров, А. Черненко, Ю. Шемшученко, М. Хаустова, В. Деміченва, М. Файнберг та ін.)²²;

2) у контексті комплексного філософсько-правового й загальнотеоретичного дослідження права і прав людини (М. Козюбра, В. Селіванов, С. Головатий, С. Алексєєв, А. Колодій, С. Максимов, О. Кресін, Д. Гуди-

ма, Є. Кубко, О. Лукашева, Я. Ленгер, Н. Мотрошилова, Ю. Оборотов, Ю. Тихомиров, С. Шевчук, В. Шиянов та ін.)²³;

3) кризь призму взаємозв'язку правової, політичної, економічної систем суспільства (М. Байтін, І. Кресіна, Л. Тиунова, Т. Шкляр та ін.)²⁴.

Зазначені автори зробили істотний внесок у загальну теорію правової системи, але, як правило, розглядали її в межах традиційної проблематики загальнотеоретичної юридичної науки. Слід зауважити, що в юридичній науці починають з'являтися праці у межах галузевих юридичних наук і нових наукових напрямів, присвячених дослідженню розвитку окремих компонентів правової системи України в умовах глобалізації. Серед них, зокрема:

1) дослідження розвитку національних правових систем під впливом глобалізації (Н. Оніщенко, О. Зайчук, Л. Луць, О. Кресін, І. Лукашук, О. Лук'янова, С. Шахрай, С. Полєніна, О. Гаврилов, Н. Колдаєва, О. Борискіна, В. Торосян, Д. Горшунов та ін.)²⁵;

2) порівняльного правознавства (Н. Оніщенко, О. Зайчук, Л. Луць, Х. Бехруз, О.Третьякова, А. Саїдов, І. Мукиєнко, О. Третьякова, та ін.)²⁶;

3) конституційного, цивільного, кримінального права в умовах глобалізації (В. Селіванов, Ю. Битяк, А. Довгерт, В. Комаров, С. Боголюбов, Ю. Волошин, В. Навроцький та ін.)²⁷;

4) взаємозв'язку національного й міжнародного права (М. Баймуратов, М. Буромєнський, В. Буткевич, Ю. Волошин, В. Дєнісов, В. Гаврилов, В. Муравйов, О. Харитонов, Є. Харитонов, С. Маркова-Мурашова, Ю. Тихомиров та ін.)²⁸.

Таким чином, другий етап у формуванні теорії правової системи розпочинається на початку 90-х рр. і охоплює перше десятиліття ХХІ століття. Потреба прискореного формування національної правової системи мала наслідком те, що в 90-і рр. правова наука змушена була давати відповіді на реальні злободенні питання. Зазначений етап характеризується постановкою низки основоположних питань щодо формування та розбудови незалежної правової держави і національної правової системи у принципово нових соціально-політичних реаліях не лише в межах національного правового простору, а й у межах європейського простору; механізму взаємодії національної правової системи та правової системи Ради Європи; особливостей систематизації та уніфікації законодавства на етапі становлення правової системи України. На початку другого десятиліття ХХІ ст. розпочинається третій етап у формуванні теорії правової системи, який стане предметом дослідження у наступній статті.

¹ Аверьянов А. Системное познание мира. Москва: Наука, 1985. 263 с.; Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. Москва: Наука, 1973. 271 с.; Лекторский В.А., Швырев В.С. Актуальные философско-методологические проблемы системного подхода. *Вопросы философии*. 1971. № 1. С. 146–153; Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. Москва: Наука, 1978. 392 с.; Берталанфи Л. Общая теория систем. Исследования по общей теории систем: Критический обзор: сб. переводов; под ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. Москва: Прогресс, 1969. С. 23–82; Садовский В.Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ. Москва: Наука, 1974. 279 с.; Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. Москва: Политиздат, 1981. 432 с.

² Алексеев С.С. Право и правовая система. *Правоведение*. 1980. № 1. С. 27–34; Тихомиров Ю.А. Правовая система развитого социализма. *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 31–40; Тихомиров Ю.А. Правовая сфера общества и правовая система. *Журнал российского права*. 1998. № 4. С. 4–11; Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности. Методология и теория. Санкт-Петербург: СПб. ун-т, 1991. 136 с.; Васильев А.М. О системах советского и международного права. *Советское государство и право*. 1985. № 1. С. 70–86; Правовая система социализма: в 2 кн. / редкол.: В.Н. Кудрявцев [и др.]; Ин-т гос. и права АН СССР. Москва: Юридическая литература, 1987. Кн. 2: Функционирование и развитие / С.В. Боботов, А.М. Васильев, О.А. Гаврилов и др.; отв. ред. В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев. 1987. 327 с.; Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов: Саратов. ун-т, 1987. 294 с.; Явич Л.С. Сущность права: социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. Ленинград: ЛГУ, 1985. 207 с.

³ Правовая система социализма: в 2 кн. / редкол.: В.Н. Кудрявцев и др.; Ин-т гос. и права АН СССР. Москва: Юридическая литература, 1987. Кн. 1: Понятие, структура, социальные; отв. ред. А.М. Васильев, 1986. 367 с. Правовая система социализма: в 2 кн. / редкол.: В.Н. Кудрявцев др.: Ин-т гос. и права АН СССР. Москва: Юридическая литература, 1987. Кн. 2: Функционирование и развитие / С.В. Боботов, А.М. Васильев, О.А. Гаврилов др.; отв. ред. В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев, 1987. 327 с.; Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов: Саратов. ун-т, 1987. 294 с.; Синюков В.Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. Саратов: Полиграфист, 1994. 496 с.; Стариков Ю.Н. Российское государство и правовая система: Современное развитие, проблемы, перспективы. ред. Ю.Н. Стариков. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1999. 704 с.

⁴ Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 348 с.

⁵ Там само. С. 309.

⁶ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток: монографія / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.Л. Копилєнко, Н.М. Оніщенко; за заг. ред. В.С. Журавського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.

⁷ Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: ІДПН НАН України, 2004. 304 с.

⁸ Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 Київ, 2005. С. 6–7.

⁹ Мірошніченко М.І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект: монографія. Київ: Ун-т «Україна», 2007. 271 с.

- ¹⁰ Мірошніченко М.І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України: монографія. Київ: Ун-т «Україна», 2010. Деп. в ДНТБ України 01.06.10, № 32-Ук 2010.
- ¹¹ Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2013. 40 с.
- ¹² Мірошніченко М.І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України: монографія. Київ: Ун-т «Україна», 2010. Деп. в ДНТБ України 01.06.10, № 32-Ук 2010. С. 11.
- ¹³ Там само. С.12.
- ¹⁴ Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2006. 432 с.
- ¹⁵ Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія. Харків: Право, 2008. 160 с.
- ¹⁶ Правова система України : історія, стан та перспективи: в 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с. С. 8.
- ¹⁷ Там само. С. 11–12.
- ¹⁸ Введение в украинское право / под. общ. ред. С.В. Кивалова, Ю.Н. Оборотова. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса: Юридическая литература, 2009. 768 с.
- ¹⁹ Там само. С. 8.
- ²⁰ Там само. С. 130.
- ²¹ Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства : деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 11–21.
- ²² Див.: Зайчук О., Оніщенко Н.М. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку. *Право України*. 2002. № 11. С. 23–26; Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. Москва : Проспект, 2008. 400 с.; Голоскоков Л.В. Модернизация российского права: теоретико-информационный аспект : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2006. 423 с.; Демічева В.В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 192 с.; Кагадій М.І. Юридична практика в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Київ, 2005. 190 с.; Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества : в 2 т. Ярославль: ЯрГУ, 2005. Т. 1. 547 с. Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Ярославль, 1997. Ч. 3: Практика реализации права. Правоприменительная практика. 130 с.; Мірошніченко М.І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект: монографія. Київ: Ун-т «Україна», 2007. 271 с.; Поленина С.В., Гаврилов О.А., Колдаева Н.Г. Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации. *Государство и право*. 2005. № 12. С. 5–12; Синюков В.Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. Саратов: Полиграфист, 1994. 496 с.; Сорокин В.В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2003. 337 с.; Тихомиров Ю.А. Правовая сфера общества и правовая система. *Журнал российского права*. 1998. № 4. С. 4–11; Черненко А.К. Теоретико-методологические аспекты формирования правовой системы общества: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2006. 382 с.; Демічева В.В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 192 с.; Кагадій М.І. Юридична практика в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 190 с.; Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества : в 2 т. 2005. Т. 1. 547 с.; Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1988. 205 с.; Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія. Харків: Право, 2008. 160 с.; Файнберг М. Модернизация правовой системы Российской Федерации: проблемы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2008. 167 с.
- ²³ Див.: Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18; Селіванов В.М. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти: монографія. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2002. 724 с.; Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1988. 205 с.; Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Т. 1 : Верховенство права: від ідеї – до доктрини. 2006. 624 с.; Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монографія. Харьков: Право, 2002. 328 с.; Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України* / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Львів: Край, 2009. Вип. 20. 292 с.; Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / под. общ. ред. Е.Б. Кубко. Киев: Юрінком, 1997. 192 с.; Ленгер Я.І. Реформування правової системи як засіб підвищення її ефективності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ужгород, 2007. 215 с.; Оборотов Ю. Традиції і новачки в правовому розвитку. Одесса: Юридична література, 2001. 157 с.; Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. С. Шевчук. Київ: Реферат, 2007. 848 с.
- ²⁴ Див.: Байтин М.И. Право – связующее звено между политической властью, государством и правовой системой общества. *Вопросы теории государства и права*. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988. С. 38–47; Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Москва: Право и государство, 2005. 544 с.; Кресіна І.О., Матвієнко А.С., Оніщенко Н.М. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / за ред. І.О. Кресіної. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.; Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности. *Методология и теория*. Санкт-Петербург: СПб. ун-т, 1991. 136 с.
- ²⁵ Див.: Кресіна І.О., Ткаченко О. Національна держава і право в умовах глобалізації. *Право України*. 2007. № 6. С. 146–149; Лукашук І.И. Глобализация, государство, право, XXI век. Москва: Спарк, 2000. 279 с.; Лукьянова Е.Г. Глобализация и правовая система России (основные направления развития): монографія. Москва: Норма, 2006. 112 с.; Шахрай С.М. Глобализация и правовая система России. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. 239 с.; Воздействие глобализации на правовую систему России / С.В. Поленина, О.А. Гаврилов, Н.Г. Колдаева и др. *Государство и право*. 2004. № 3. С. 5–15; Борискина О.Н. Последствия глобализации для развития национальных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем. *История государства и права*. 2008. № 17. С. 6–8; Торосян В.Р. Правовая система России в условиях глобализации и межгосударственной унификации правовых стандартов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Краснодар. 2009. 17 с.; Горшунов Д.Н. Влияние процессов глобализации на правовые системы России и Беларуси. *Проблемы управления*. 2007. № 3(24). С. 162–166.

²⁶ Див.: Порівняльне правознавство (правові системи світу) : монографія / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Парламентське вид-во, 2008. 488 с.; Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 464 с.; Вовраженцева К.П. Правові системи України та Республіки Беларусь: сучасні процеси правового розвитку : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 Київ, 2008. 212 с.; Саїдов А.Х. Сравнительное правоведение (Основные правовые системы современности). Москва: Юристъ, 2000. 48 с.; Третьякова О.Д. Когеренция правовых систем (на примере конституций США, Афганистана и Филиппин). *Российский следователь*. 2008. № 10. С. 37–40; Волощенко О.В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123–128; Мукиенко І.Н. Многообразие и специфика современных правовых систем: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2008. 161 с.

²⁷ Див.: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2008. 576 с.; Довгерт А. Методологічне значення наднаціонального цивільного права. *Право України*. 2009. № 8. С. 15–19; Боголюбов С.А. Глобализация и развитие экологического законодательства. *Журнал российского права*. 2004. № 5. С. 14–27; Волошин Ю.О. Доктрина «глобального конституціоналізму» в механізмі забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічний аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 3. С. 95–102; Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. праць. 2010. № 2. С. 140–152.

²⁸ Див.: Баймуратов М.А., Кофман Б.Я. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины: монографія / под науч. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.А. Волошина. Сумы, 2012. 230 с.; Буроменський М.В. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.; Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В.Н. Денисова. Київ: 2006. 672 с.; Буроменський М.В. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.; Тихомиров Ю.А. Международное и внутреннее право: динамика соотношения. *Правоведение*. 1995. № 3. С. 56–66; Тихомиров Ю.А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права. *Журнал российского права*. 2002. № 11. С. 3–6; Гаврилов В.В. Международная и национальные правовые системы: понятие и основные направления взаимодействия: понятие и основные направления взаимодействия: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Владивосток, 2005. 315 с.; Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції. *Український правовий часопис*. 2003. № 2. С. 3–9; Харитонова О., Харитонов Є. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські традиції: посібник. Харків: Одиссей, 2002. 592 с.; Маркова-Мурашова С.А. Современные правовые системы: тенденции интеграции и дифференциации: монографія. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2005. 312 с.

References:

Aver'yanov, A. (1985). *Sy'stemnoe poznan'y'e my'ra*. M.: Nauka [in Russian]; Blauberg Y'.V., Yudy'n, E.G. (1973). *Stanovlen'y'e y sushhnost' sy'stemnogo poxoda*. M.: Nauka [in Russian]; Lektorsky'j, V.A., Shvyrev, V.S. (1971). *Aktual'nye fy'losofsko-metodolog'y'chesky'e problemy sy'stemnogo podxoda. Voprosy fy'losofy' y [in Russian]; Yudy'n, E.G. (1978). Sy'stemnyj podxod y pry'ncy'p deyatel'nosty': metodolog'y'chesky'e problemy sovremennoj nauky'*. M.: Nauka [in Russian]; Bertalanfy', L. (1969). *Obshhaya teory'ya sy'stem. Y'ssledovany'ya po obshhej teory'y sy'stem: Kry'ty'chesky'j obzor: sb. perevodov ; pod red. V.N. Sadovskogo, E.G. Yudy'na*. M.: Progress [in Russian]; Sadovsky'j, V.N. (1974). *Osnovany'ya obshhej teory'y sy'stem: logy'ko-metodolog'y'chesky'j analy'z*. M.: Nauka [in Russian]; Afanas'ev V.G. (1981). *Obshhestvo: sy'stemnost', poznan'y'e y upravlen'y'e*. M.: Poly'ty'zdat [in Russian].

Alekseev, S.S. (1980). *Pravo y pravovaya sy'stema. Pravoveden'y'e*. 1980. 1 [in Russian]; Ty'xomy'rov, Yu.A. (1979). *Pravovaya sy'stema razvy'togo socy'aly'zma. Sovetskoe gosudarstvo y pravo*. 7 [in Russian]; Ty'xomy'rov, Yu.A. (1998). *Pravovaya sfera obshhestva y pravovaya sy'stema. Zhurnal rossy'jskogo prava*. 4 [in Russian]; Ty'unova, L.B. (1991). *Sy'stemnye svyazy pravovoj dejstv'y'tel'nosty'. Metodolog'y'ya y teory'ya*. SPb: SPb. un-t [in Russian]; Vasy'l'ev, A.M. (1985). *O sy'stemax sovetskogo y mezhdunarodnogo prava. Sovetskoe gosudarstvo y pravo*. 1. [in Russian]; *Pravovaya sy'stema socy'aly'zma (1987) : v 2 kn. / redkol.: V.N. Kudryavcev [y dr]; Y'n-t gos. y prava AN SSSR*. M.: Yurydycheskaya lyteratura, Kn. 2: *Funkcy'on'y'rovany'e y razvy'ty'e / C.V. Bobotov, A.M. Vasy'l'ev, O.A. Gavry'lov [y dr]; otv. red. V.P. Kazy'my'rchuk, V.N. Kudryavcev [in Russian]; Matuzov, N.Y'. (1987). Pravovaya sy'stema y ly'chnost'*. Saratov: Sarat. un-t [in Russian]; Yavy'ch, L.S. (1985). *Sushhnost' prava: socy'al'no-fy'losofskoe pony'many'e genezy'sa, razvy'ty'ya y funkcy'on'y'rovany'ya yury'dy'cheskoj formy obshhestvennyx otnoshen'y'j*. L.: LGU [in Russian].

Pravovaya sy'stema socy'aly'zma: v 2 kn. (1986) / redkol.: V.N. Kudryavcev [y dr]; Y'n-t gos. y prava AN SSSR. M.: Yury'dy'cheskaya ly'teratura. Kn. 1: *Ponyaty'e, struktura, socy'al'nye; otv. red. A.M. Vasy'l'ev [in Russian]; Pravovaya sy'stema socy'aly'zma: v 2 kn. (1987) / redkol.: V.N. Kudryavcev [y dr]; Y'n-t gos. y prava AN SSSR*. M.: Yury'dy'cheskaya ly'teratura [in Russian]. Kn. 2: *Funkcy'on'y'rovany'e y razvy'ty'e / C.V. Bobotov, A.M. Vasy'l'ev, O.A. Gavry'lov [y dr]; otv. red. V.P. Kazy'my'rchuk, V.N. Kudryavcev [in Russian]; Matuzov, N.Y'. (1987). Pravovaya sy'stema y ly'chnost'*. Saratov: Sarat. un-t [in Russian]; Sy'nyukov, V.N. (1994). *Rossy'jskaya pravovaya sy'stema. Vveden'y'e v obshhuyu teory'yu*. Saratov: Poly'grafy'st [in Russian]; Stary'lov, Yu.N. (1999). *Rossy'jskoe gosudarstvo y pravovaya sy'stema: Sovremennoe razvy'ty'e, problemy, perspekty'vy*. red. Yu.N. Stary'lov. Voronezh: Y'zd-vo Voronezhskogo gos. un-ta [in Russian].

Onishhenko, N.M. (2002). *Pravova sy'stema : problemy teorii y Monografiya*. K. : In-t derzhavy i prava im. V.M. Korecz'kogo NAN Ukrainy[in Ukrainian].

Pravovi sy'stemy suchasnosti. Globalizaciya. Demokrats'zm. Rozvy'tok: monografiya (2003) [V.S. Zhuravs'ky'j, O.V. Zajchuk, O.L. Kopylenko, N.M. Onishhenko]; za zag. red. V.S. Zhuravs'kogo. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Lucz', L.A. (2004). *Yevropejs'ki mizhderzhavni pravovi systemy ta problemy integraciyi z nymy pravovoyi systemy Ukrainy (teoretychni aspekty): monografiya*. K.: IDPN NAN Ukrainy[in Ukrainian].

Lucz', L.A. (2005). *Yevropejs'ki mizhderzhavni pravovi systemy: zagal'noteorety'chna xaraktery'sty'ka : avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya doktora yury'd. nauk : specz. 12.00.01*. K. [in Ukrainian].

Miroshnychenko, M.I. (2007). *Genezy's nacional'ny'x pravovy'x sy'stem: teorety'ko-metodologichny'j aspekt: monografiya*. K.: Un-t «Ukrayina» [in Ukrainian].

Miroshnychenko, M.I. (2010). *Teorety'chni i metodologichni zasady genezy'su pravovoyi sy'stemy Ukrainy: monografiya*. K.: Un-t «Ukrayina», Dep. v DNTB Ukrainy. 01.06.10, 32-Uk 2010 [in Ukrainian].

Miroshnychenko, M.I. (2013). *Genezy's pravovoyi sy'stemy Ukrainy: teorety'ko-metodologichny'j aspekt : avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra yury'd. nauk : specz. 12.00.01 «Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya polity'chny'x i pravovy'x uchen'»*. K. [in Ukrainian].

- Miroshnychenko, M.I. (2010). Teoretychni i metodologichni zasady genezy'su pravovoyi sy'stemy Ukrainy: monografiya. K.: Un-t «Ukrayina», Dep. v DNTB Ukrainy 01.06.10, 32-Uk [in Ukrainian].
- Vstup do teorii pravovy'x sy'stem : monografiya (2006) / za zag. red. O.V. Zajchuka, N.M. Onishhenko. K. : Yury'dy'chna dumka [in Ukrainian].
- Xaustova, M.G. (2008). Nacional'na pravova sy'stema za umov rozbudovy pravovoyi demokraty'chnoyi derzhavnosti v Ukraini: monografiya. X.: Pravo, [in Ukrainian].
- Pravova systema Ukrainy : istoriya, stan ta perspektyvy (2008): v 5 t. T. 1 : Metodologichni ta istory'ko-teoretychni problemy formuvannya i rozvy'tku pravovoyi sy'stemy Ukrainy / za red. M.V. Czvika, O.V. Petry'shy'na. X.: Pravo [in Ukrainian].
- Vvedeny'e v ukra'ynskoe pravo (2008) / pod. obshh. red. S.V. Ky'valova, Yu.N. Oborotova. [2-e y'zd., pererab. y dop.]. Odessa: Yury'dy'cheskaya ly'teratura [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. (2014). Metodologiya vitchy'znanogo zagal'noteorety'chnogo pravoderzhavoznavstva : deyaki suchasni tendencyi. Pravo Ukrainy [in Ukrainian].
- Zajchuk, O.V., Onishhenko, N.M. (2002). Pravovi sy'stemy suchasnosti ta tendencyi yix rozvy'tku. Pravo Ukrainy [in Ukrainian]; Marchenko, M.N. (2008). Gosudarstvo y pravo v uslovy'yax globaly'zacy'y'. M. : Prospekt [in Russian]; Goloskokov, L.V. (2006) Moderny'zacy'ya rossy'jskogo prava: teorety'ko-y'nformacy'onnyj aspekt : dy'ss. ... d-ra yury'd. nauk : 12.00.01. Krasnodar [in Russian]; Demicheva, V.V. (2007). Pravova svidomist' yak element pravovoyi sy'stemy v umovax demokraty'chnogo rozvy'tku Ukrainy : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01. K. [in Ukrainian]; Kagadij, M.I. (2005). Yury'dy'chna prakty'ka v pravovij sy'stemi Ukrainy : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01. K. [in Ukrainian]; Kartashov, V.N. (2005). Vvedeny'e v obshhuuyu teory'yu pravovoj sy'stemy obshhestva : v 2 t. Yaroslavl' : YarGU, T.I. [in Russian]; Kartashov, V.N. (1997). Vvedeny'e v obshhuuyu teory'yu pravovoj sy'stemy obshhestva. Chast'. 3. Prakty'ka realy'zacy'y prava. Pravopry'meny'tel'naya prakty'ka. Yaroslavl' [in Russian]; Miroshnychenko, M.I. (2007). Genezy's nacional'ny'x pravovy'x sy'stem: teorety'ko-metodologichny'j aspekt: monografiya. K.: Un-t «Ukrayina» [in Ukrainian]; Poleny'na, S.V., Gavry'lov, O.A., Koldaeva, N.G. (2005). Teorety'chesky'e y prakty'chesky'e aspekty razvy'ty'ya pravovoj sy'stemy RF v uslovy'yax globaly'zacy'y'. *Gosudarstvo y pravo*. 12. [in Ukrainian]; Sy'nyukov, V.N. (1994). Rossy'jskaya pravovaya sy'stema. Vvedeny'e v obshhuuyu teory'yu. Saratov: Poly'grafy'st [in Russian]; Soroky'n, V.V. (2003). Koncepty'ya zvoluyuy'onnoho razvy'ty'ya pravovoj sy'stemy v perexodnyj pery'od: dy'ss. ... d-ra yury'd. nauk : 12.00.01. Ekaterynburg [in Russian]; Ty'xomy'rov Yu.A. (1998). Pravovaya sfera obshhestva y pravovaya sy'stema. Zhurnal rossy'jskogo prava [in Russian]; Chernenko, A.K. (2006). Teorety'ko-metodology'chesky'e aspekty formy'rovany'ya pravovoj sy'stemy obshhestva: dy'ss. ... d-ra yury'd. nauk: 12.00.01. M. [in Russian]; Demicheva, V.V. (2007). Pravova svidomist' yak element pravovoyi sy'stemy v umovax demokraty'chnogo rozvy'tku Ukrainy : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01 [in Ukrainian]; Kagadij, M.I. (2005). Yury'dy'chna prakty'ka v pravovij sy'stemi Ukrainy : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01 [in Ukrainian]; Kartashov, V.N. (2005). Vvedeny'e v obshhuuyu teory'yu pravovoj sy'stemy obshhestva : v 2 t. T. 1. [in Russian]; Kolodij, A.M. (1988). Pry'ncy'py prava Ukrainy : monografiya. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian]; Xaustova, M.G. (2008). Nacional'na pravova sy'stema za umov rozbudovy pravovoyi demokraty'chnoyi derzhavnosti v Ukraini: monografiya. X.: Pravo [in Ukrainian]; Fajnbereg, M. (2008). Moderny'zacy'ya pravovoj sy'stemy Rossy'jskoj Federacy'y' : problemy teory'y y prakty'ky' : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01. Krasnodar [in Russian].
- Kozyubra, M. (2010) Verxovenstvo prava: ukra'yns'ki realiyyi ta perspekty'vy'. Pravo Ukrainy. 3. [in Ukrainian]; Selivanov, V.M. (2002). Pravo i vlada suverennoyi Ukrainy : metodologichni aspekty' : monografiya. K.: Vy'd. dim «In Yure» [in Ukrainian]; Kolodij, A.M. (1988). Pry'ncy'py prava Ukrainy : monografiya. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian]; Golovaty'j, S. (2006). Verxovenstvo prava : monografiya : u 3 kn. / S. Golovaty'j. K.: Feniks: Verxovenstvo prava: vid ideyi – do doktry'ny'. [in Ukrainian]; Maksymov, S.Y'. (2002). Pravovaya real'nost' : opyt fy'losofskogo osmysleny'ya : monografy'ya. X.: Pravo [in Ukrainian]; Gudy'ma, D.A. (2009). Prava lyudy'ny' : antropologo-metodologichni zasady doslidzhennya / Praci L'vivs'koyi laboratoriyi prav lyudy'ny i gromadyany'na Naukovo-doslidnogo insty'tutu derzhavnogo budivny'ctva ta miscevego samovryaduvannya Akademiyi pravovy'x nauk Ukrainy / redkol.: P.M. Rabinovych (golov. red.) ta in. Seriya I. Doslidzhennya ta referaty'. Vy'p. 20. L'viv: Kraj [in Ukrainian]; Vvedeny'e v teory'yu gosudarstvenno-pravovoj organy'zacy'y socy'al'ny'x sy'stem (1997) / pod. obshh. red. E.B. Kubko. K.: Yury'nikom [in Ukrainian]; Lenger Ya.I. (2007). Reformuvannya pravovoyi sy'stemy yak zasib pidvy'shennya yiyi efekty'vnosti : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01. « Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya polity'chny'x i pravovy'x uchen' ». Uzhgorod [in Ukrainian]; Oborotov, Yu. (2001). Trady'cy'y y novacy'y v pravovom rozvy'ty'y'. Odessa: Yury'dy'chna literatura [in Ukrainian]; Shevchuk, S. (2007). Sudovy'j zaxy'st prav lyudy'ny' : prakty'ka Yevropejs'kogo Sudu z prav lyudy'ny u konteksti zaxidnoyi pravovoyi trady'ciyi. K.: Referat [in Ukrainian].
- Bajty'n, M.Y'. (1988). Pravo – svyazuyushhee zveno mezhdru poly'ty'cheskoj vlast'yu, gosudarstvom y pravovoj sy'stemoj obshhestva. Voprosy teory'y gosudarstva y prava. Saratov: Y'zd-vo Sarat. un-ta [in Russian]; Bajty'n, M.Y'. (2005). Sushhnost' prava (sovremennoe normaty'vnoe pravopony'many'e na grany dvux vekov). M.: Pravo y gosudarstvo [in Russian]; Kresina, I.O., Matviyenko, A.S., Onishhenko, N.M. (2006). Polity'ka, pravo i vlada v konteksti transformacijny'x procesiv v Ukraini: monografiya; za red. I.O. Kresinoyi. K.: In-t derzhavy i prava im. V.M. Korecz'kogo NAN Ukrainy[in Ukrainian]; Ty'unova, L.B. (1991). Sy'stemnye svyazy pravovoj dejstvy'tel'nosti'. Metodology'ya y teory'ya. SPb: SPb. un-t [in Russian].
- Kresin, O., Tkachenko, O. (2007). Nacional'na derzhava i pravo v umovax globalizacyiyi. *Pravo Ukrainy*. 6 [in Ukrainian]; Lukashuk, Y.Y'. (2000). Globaly'zacy'ya, gosudarstvo, pravo, XXI vek. M.: Spark [in Russian]; Luk'yanova, E. G. (2006). Globaly'zacy'ya y pravovaya sy'stema Rossy'y (osnovnye napravleny'ya razvy'ty'ya): monografiya. M.: Norma [in Russian]; Shaxraj, S.M. (2003). Globaly'zacy'ya y pravovaya sy'stema Rossy'y'. SPb.: Sankt-Peterburgskyy'j uny'versy'tet MVD Rossy'y [in Russian]; Vozdejstvy'e globaly'zacy'y na pravovuyu sy'stemu Rossy'y (2004). S.V. Poleny'na, O.A. Gavry'lov, N.G. Koldaeva [y dr.]. Gosudarstvo y pravo. [in RUSSIAN]; Bory'sky'na, O.N. (2008). Posledstvy'ya globaly'zacy'y dlya razvy'ty'ya nacy'onal'ny'x pravovy'x sy'stem: puty y sposoby preodoleny'ya vozny'kayushhy'x problem. Y'story'ya gosudarstva y prava [in Russian]; Torosyan, V.R. (2009). Pravovaya sy'stema Rossy'y v uslovy'yax globaly'zacy'y y mezhgosudarstvennoj uny'fy'kacy'y pravovy'x standartov : avtoref. dy'ss. na soy'skany'e nauchnoj stepeny kand. yury'd. nauk: specz. 12.00.01, Krasnodar [in Russian]; Gorshunov, D.N. (2007). Vly'yany'e processov globaly'zacy'y na pravovy' sy'stemy Rossy'y y Belarusy'. *Problemy upravleny'ya*. 3 (24) [in Russian].
- Porivnyal'ne pravoznavstvo (pravovi sy'stemy svitu) : monografiya (2008) / za red. O.V. Zajchuka, N.M. Onishhenko. K.: Parlaments'ke vy'davny'ctvo [in Ukrainian]; Bexruz X. (2009). Porivnyal'ne pravoznavstvo: pidruch. Odesa: Feniks [in Ukrainian]; Vovrazhenceva, K.P. (2008). Pravovi sy'stemy Ukrainy ta Respubliki Byelarus' : suchasni procesy pravovogo rozvy'tku : dy'ss. ... kand. yury'd. nauk: 12.00.01 [in Ukrainian]; Say'dov, A.X. (2000). Sravny'tel'noe pravovedeny'e (Osnovnye pravovye sy'stemy sovremennosty'). M.: Yury'st' [in Russian]; Tref'yakova, O.D. (2008). Kogerency'ya pravovy'x sy'stem (na pry'mere konsty'tucy'j

SShA, Afgany`stana y Fy`ly`ppy`n). *Rossy`jsky`j sledovatel`*. 10. [in Russian]; Voloshenyuk, O.V. (2009). Procesy konvergenciyi v suchasny`x pravovy`x sy`stemax. *Forum prava*. [in Ukrainian]; Muky`enko, Y` .N. (2008). Mnogoobrazy`e y specy`fy`ka sovremennyx pravovyx sy`stem: dy`ss. ... kand. yury`d. nauk : 12.00.01. M. [in Russian].

Konsty`tucijni zasady pravovoyi sy`stemy Ukrainy i problemy yiyi vdoskonalennya (2008) / za red. Yu.P. By`tyaka. X.: Pravo [in Ukrainian]; Dovgert, A. (2009). Metodologichne znachennya nadnacional`nogo cy`vil`nogo prava. *Pravo Ukrainy*. 8 [in Ukrainian]; Bogolyubov, S.A. (2004). Globaly`zacy`ya y razvy`ty`e ekology`cheskogo zakonodatel`stva. *Zhurnal rossy`jskogo prava*. 5. [in Russian]; Voloshy`n, Yu.O., (2008). Doktry`na «global`nogo konsty`tucionalizmu» v mexanizmi zabezpechennya yevropejs`koyi mizhderzhavnoyi integraciyi: teorety`ko-metodologichny`j analiz. *Chasopy`s Ky`yivs`kogo universy`tetu prava*. 3 [in Ukrainian]; Navrocz`ky`j, V. (2010). Kry`minal`ne pravo Ukrainy v epoxu globalizaciyi. *Geopolity`ka Ukrainy: istoriya i suchasnist`*: zb. nauk, pracz` 2. [in Ukrainian].

Bajmuratov, M.A. (2012). Mezhdunarodnye y`zby`ratel`nye standarty: pravovaya pry`roda, sodержatel`naya y sy`stemnaya xaraktery`sty`ky`, aktual`nye voprosy y`mplementacy`y v zakonodatel`stvo Ukrainy: monografy`ya / M.A. Bajmuratov, B.Ya. Kofman; pod nach. red. d-ra yury`d nauk, prof. Yu.A. Voloshy`na. Sumy [in Ukrainian].; Buromens`ky`j, M.V. (2006). Mizhnarodne pravo: Navch. posibny`k / Za red. M.V. Buromens`kogo. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian]; Vzayemodiya mizhnarodnogo prava z vnutrishnim pravom Ukrainy (2006) / za red. V.N. Deny`sova. K. [in Ukrainian]; Buromens`ky`j, M.V. (2006). Mizhnarodne pravo : Navch. posibny`k / Za red. M.V. Buromens`kogo. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian]; Ty`xomy`rov Yu.A. (1995). Mezhdunarodnoe y vnutrennee pravo: dy`namy`ka sootnosheny`ya. *Pravovedeny`e*. 3. [in Russian]; Ty`xomy`rov Yu.A. (2002). Globaly`zacy`ya: vzay`movly`yany`e vnutrennego y mezhdunarodnogo prava. *Zhurnal rossy`jskogo prava*. 11. [in Russian]; Gavry`lov V.V. (2005). Mezhdunarodnaya y nacy`onal`nye pravovye sy`stemy: ponyaty`e y osnovnye napravleny`ya vzay`modejstvy`ya: ponyaty`e y osnovnye napravleny`ya vzay`modejstvy`ya: dy`s. ... d-ra yury`d. nauk : 12.00.10. Vlady`vostok [in Russian]; Muravjov, V. (2003). Garmonizaciya zakonodavstva yak fenomen yevropejs`koyi integraciyi. *Ukrayins`ky`j pravovy`j chasopy`s*. 2. [in Ukrainian]; Xary`tonova, O.I., Xary`tonov, Ye. (2002). Porivnyal`ne pravo Yevropy`. *Osnovy porivnyal`nogo pravoznavstva: yevropejs`ki trady`ciyi: posibny`k*. X.: Odissey [in Ukrainian]; Markova-Murashova, S.A. (2005). Sovremennye pravovye sy`stemy: tendency`y y`ntegracy`y y dy`fferency`acy`y: monografiya. Krasnodar: Kuban`sky`j gos. un-t [in Russian].

Резюме

Удовика Л.Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (частина 1).

Статтю присвячено дослідженню формування теорії правової системи у юридичній науці. Виокремлено три етапи у розвитку теорії правової системи. Охарактеризовано основні здобутки у розумінні правової системи вітчизняних учених і представників радянської юридичної науки, притаманні першим двома етапами. Виокремлено такі основні аспекти дослідження правової системи: загальнотеоретичні та історико-правові дослідження поняття, змісту й структури правової системи; у контексті комплексного філософсько-правового й загальнотеоретичного дослідження права і прав людини; крізь призму взаємозв'язку правової, політичної, економічної систем суспільства. Наголошується, що на другому етапі в юридичній науці з'являються праці у межах галузевих юридичних наук і нових наукових напрямів, присвячених дослідженню розвитку окремих компонентів і елементів правової системи України в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, міждержавна правова система, міжнародна правова система, національна правова система, право, правова система, теорія правової системи.

Резюме

Удовика Л.Г. Формирование теории правовой системы в юридической науке (часть 1).

Статья посвящена исследованию формирования теории правовой системы в юридической науке. Выделены три этапа в развитии теории правовой системы. Охарактеризованы главные достижения в понимании правовой системы отечественных ученых и представителей советской юридической науки, присущие первым двум этапам. Выделены основные аспекты исследования правовой системы: общетеоретические и историко-правовые исследования концепции, содержания и структуры правовой системы; в контексте философско-правовых и общетеоретических исследований права и прав человека; в контексте взаимосвязи правовой, политической и экономической систем общества. Отмечается, что на втором этапе в юридической науке появляются труды в рамках отраслевых юридических наук и новых научных направлений, посвященные исследованию отдельных компонентов и элементов правовой системы Украины в контексте глобализации.

Ключевые слова: глобализация, межгосударственная правая система, международная правая система, национальная правая система, правая система, теория правовой системы.

Summary

Larysa Udovika. Formation of the legal system theory in Legal science (Part 1).

The article is devoted to research of formation of legal system theory in legal science. The concept of "legal system" is key, fundamental to the general theory of law, comparative law, international law. Within the theory of law, the legal system is a very general concept, a positive dimension of legal reality, which in its most general form reflects the unity of components and elements in formal and structural form. Despite the differences in the understanding of the concept and the content of the legal system, several stages in the scientific development of the theory of the legal system can be distinguished in the literature. There are three stages in the development of the theory of the legal system. The main achievements in understanding the legal system of national scientists and representatives of the Soviet legal science, characterized by the first two stages, are characterized.

The first stage of the formation of the general theory of the legal system covers 60-80 years of the twentieth century. and characterized by the formation of fundamental foundations of the system method, the introduction into the broad scientific circulation of the concept of "legal system", the separation of two main variants of the theory of the legal system – systemic and normative-value, the formation of "broad" and "narrow" interpretation of the legal system, attempts to determine the elemental composition of the legal system, clarifying the basic principles of its relationship with other subsystems of society.

The second stage in the formation of the theory of the legal system begins in the early 90's and covers the first decade of the XXI century. The need to accelerate the formation of the national legal system resulted in the legal science being forced to answer real

pressing questions in the 1990s. This stage is characterized by a series of fundamental questions concerning the formation and development of an independent rule of law and a national legal system in fundamentally new socio-political realities not only within the national legal space but also within the European space; the mechanism of interaction between the national legal system and the legal system of the Council of Europe; peculiarities of systematization and unification of legislation at the stage of formation of the legal system of Ukraine. At the beginning of the second decade of the XXI century, begins the third stage in the formation of the theory of the legal system, which will be the subject of research in the next article.

Key words: globalization, interstate legal system, international legal system, national legal system, law, legal system, theory of legal system.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.02

УДК 340.12

В.С. БІГУН

*В'ячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, магістр права (США), науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України**

ORCID: 0000-0003-0108-0578

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ПРАВОВИЙ РЕЖИМ І ПРАВОВІДНОСИНИ

Проблематика доброчесності – доброчесність як явище, категорія і загалом дискурс – *актуалізується* в Україні після подій 2013–2014 рр., акцентуючи увагу на етичному вимірі соціальних перетворень. У попередніх публікаціях ми обґрунтували постановку питання про доброчесність як принцип правосуддя, запропонували періодизацію сучасного правознавчого дискурсу доброчесності та її розгляд як нормативно закріпленої інституційної об'єктивації чесноти в сфері правосуддя, розглянули генезу її інституціоналізації, окреслили проблематику доброчесності в створенні Вищого антикорупційного суду¹, спробували розкрити доброчесність як термін та його смисл.

Наш аналіз виявляє: на даному етапі доброчесність упроваджується у суспільну практику не тільки і не стільки через механізми моралі, етичні норми та їхнє здійснення, як через юридикацію етики шляхом законодавчого впровадження категорії доброчесності. Прийнято вважати, що мораль відрізняється від закону тим, що, як правило, не забезпечується засобами державного примусу. Проте під час нового витка судової реформи в Україні, як зазначалося, відбувається «юридикація моралі» (етики), коли відповідні норми (зокрема суддівської етики) регламентуються законом, набуваючи правового статусу. Доцільність цього в Україні зумовлюється потребами суспільної практики, які, як уявляється, згідно з певним соціальним консенсусом чи компромісом, у більш ефективний спосіб повноцінно забезпечити наразі не вдалося.

Мовою теорії права поступово формуються ознаки правового режиму в сфері юридичної етики, доброчесності у судовій діяльності. Про це свідчить особливий порядок правового регулювання, який поєднує юридичні засоби, і ширше, елементи правового впливу для створення бажаного соціального стану. Виклад змісту цього режиму – **мета** публікації.

Поняття «правовий режим» залишається дискусійним². Зважаючи на це, але не вдаючись до дискусії, зазначимо, що ми використовуємо найбільш загальне поняття правового режиму як особливого порядку правового регулювання певної сфери суспільних відносин, забезпеченої певними методами, способами і типами такого регулювання³. По суті це означає, що правовий порядок регулювання відносин доброчесності забезпечується специфічними засобами правового регулювання.

Про наявність правового режиму зі здійснення доброчесності свідчать такі його риси за теорією такого режиму: встановлення законодавством (Конституцією, законами) і гарантованість (забезпечення) державою, державним примусом; мета – регламентування певної сфери суспільних відносин – судової діяльності конкретних суб'єктів та об'єктів права; правове регулювання за допомогою певних юридичних засобів; певний ступінь сприятливості (несприятливості) для задоволення інтересів суб'єктів права – наявність певних обмежень чи заборон тощо.

Щодо методів правового регулювання, то використовуються всі чотири: імперативний, диспозитивний, рекомендаційний та заохочувальний.

Далі з'ясуємо обсяг юридикації суддівської етики та доброчесності, проаналізувавши відповідні нормативно-правові акти⁴.

Ключовим юридичним інструментом нормативного законодавчого впровадження суддівської юридичної етики став Закон «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.). Зокрема, у ст. 56 Закону «Права та обов'язки

© В.С. Бігун, 2019

* *Vyacheslav Bihun, Ph.D. in Law, Master of Laws (USA), Researcher of V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine*